

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 4 Issue 4, November 2012

Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri *The Relations Between the Seljuk Sultans and the Abbasid Caliphs*

Yrd. Doç. Dr. Muhittin KAPANŞAHİN
Erciyes Üniversitesi

Öz

Abbasi Devleti (750-1258) İslam tarihinde kurulmuş olan en uzun ömürlü devletlerden biri olmuştur. Siyasi varlığı beş asır devam etmiş olan bu devletin aynı şekilde siyasi nüfuzu bu kadar uzun sürmemiş ve kuruluşundan bir asır sonra farklı siyasi yapıların etkisi altına girmiştir. Özellikle Şii anlayışa sahip Büveyhoğulları hâkimiyeti sırasında Abbasi halifeleri siyasi güçlerini kaybetmiş olsa da, yeni kurulan her Müslüman devletin İslam aleminde meşruiyet kazanabilmek için Abbasi halifesinin vereceği hükümdarlık alametlerine bağlı olması, Abbasi Halifeliği'nin sembolik de olsa önemini korumasını sağlamıştır. Abbasiler'in kendilerini Şii Büveyhoğulları hâkimiyetinden kurtaracak bir güce ihtiyaç duydukları dönemde tarih sahnesine çıkan Sünni Selçuklular da İslam aleminde kabul görmek için Abbasi halifesinin onayına ihtiyaç duymaktaydılar. Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Tuğrul Bey döneminde başlayıp son Selçuklu sultanı Sencer dönemine kadar devam eden ikili ilişkiler, genel olarak dini otoritenin Abbasi halifelerinde ve siyasi otoritenin Selçuklu sultanlarında olduğu bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Abbasi Devleti, Halifelik, Büveyhoğulları

Abstract

Abbasid Empire (750-1258) was one of the long lasting empires in Islamic history. Although the political existence of the empire lasted five centuries, its political influence did not last that long and it fell under the control of different political powers. While the Abbasid caliphs lost their political authority, especially under the rule of Shiite Buyid dynasty, the fact that every new Muslim state dependent on the recognition of Abbasid caliphs for Islamic legitimacy helped the Abbasids to preserve their nominal prominence. The Seljuk Empire emerged at a time when the Abbasids sought to escape from the Shiite dominance of the Buyid dynasty, and when the Seljuks were in search of Islamic legitimacy. Abbasid-Seljuk relations, which started during the reign of Seljuk founder Tuğrul Bey and lasted until the reign of last Seljuk sultan Sencer, created a status quo in which the Abbasid caliphs held religious authority while the Seljuks held the political power.

Key Words: Seljuk Empire, Abbasid Empire, Caliphate, Buyid Dynasty

Giriş

Büyük Selçuklu Devletinin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Türk ve İslam tarihinin seyri değişmiş ve Türk-İslam tarihi çok önemli bir dönemini yaşamıştır. Şimdiye kadar İslam

dünyasının siyasi iktidarını ellerinde bulunduran güç, el değiştirmiş ve bundan sonra siyasi hâkimiyet Türklerin eline geçmiştir. Emevi halifesi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın saltanat haline çevirdiği¹ ve saltanat ile hilafetin tek elde toplandığı dönem bir anlamda sona ermiş ve saltanat ile hilafet birbirlerinden ayrılarak İslam dünyasına yeni uygulama başlatılmıştır. Sahip olduğu iktidarını her geçen gün kaybetmeye yüz tutan Abbâsî hilafetinin yanında Saltanat, ayrı bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

Hilafet sözlükte birinin yerine geçmek, temsil etmek gibi anlamlara gelirken terim olarak, İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir.² Konuyla ilgili İslam kaynaklarının verdiği bilgilere göre halife, dini himaye ve dünyayı idare etmekle mükelleftir.³ Bu vazifeleri yerine getirmeye çalışan Abbâsî halifesi, Sünnî İslam dünyasının liderliğini temsil ediyordu. Fakat Selçukluların tarih sahnesine çıktığı günlerde bu liderlik, neredeyse tüm özelliklerini kaybetmiş, Abbâsî halifeleri Büveyhîlerin elinde bir oyuncak haline gelmişti. Abbâsî halifesinin bu duruma gelmesinde, bünyesinde barındırdığı Türk unsurlarının da oldukça etkin olduğu görülmektedir.

Türklerin Abbâsî devleti içinde etkin şekilde görülmesi Me'mun zamanında başlamıştır. Me'mun, Abbâsî imparatorluğu içinde Arap ve İranlı unsurların nüfuzuna karşı Türklerden faydalanmak için onları askerî birlikleri arasına aldı ve bunu bir devlet politikası haline getirdi.⁴ Mu'tasım (833-842) Maveraünnehir taraflarındaki Türklerden devşirilmiş bir hassa ordusu kurdu⁵ ve bundan dolayı hükümet merkezini Bağdat'tan, bizzat kendisinin kurduduğu Samerra şehrine taşıdı.⁶ Mu'tasım'dan sonraki dönemlerde Türklerin devlet içindeki nüfuzları her geçen gün daha da artarak devlet yönetiminde en etkin güçlerin başında geldiler. Bu etkiden rahatsızlık duyan Abbâsî halifeleri Türklerden kurtulmak için birçok girişimde bulunmuşlar fakat bu tam aksi durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷ Halife Mu'temid tarafından devlet yönetiminin tekrar Bağdat'a taşınmasına kadar Türklerle halifeler arasındaki mücadele devam etti⁸ ise de gelişmeler, komutanların yönetimdeki ağırlıklarının önüne geçememiştir.

¹ İrfan Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan**, Fecr Yayınevi, 1. Basım, Ankara 1990, s. 246.

² Casim Avcı, "**Hilafet**", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, XVII/539.

³ bkz. Ebu'l-Hasan İmam el-Maverdî, **Ahkamu's-Sultaniyye**, (trc. A. Şafak), Bedir Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 29-62; İbn Haldun, **Mukaddime** (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1988, I/541-558. (Hilafet: İnsanları, uhrevî maslahatları ve uhrevî maslahata raci olan dünyevi menfaatleri kollayarak idare etmektir. Dipnot 15, s. 544)

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 61-70; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Heyet), Çağ Yayınları, İstanbul 1986, III/348.

⁵ Mehmet Azimli, "**Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu**", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV/369.

⁶ Mesudî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyin b. Ali, **Mürucu'z-Zehab**, Tasnif: Ebi'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mesudi, Beyrut 1965, III/467; S.F. Mahmud, **İslam Tarihi**, Çev. A. Kevenoğlu-A. Sümer, Varlık Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1973, s. 127; W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. M. Fuad Köprülü, TTK, Ankara 1973, s. 35; Muhittin Kapanşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyânları**", ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı : 23, Yıl : 2007/2, s. 360.

⁷ H. D. Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 79.

⁸ P. K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi** (trc. S. Tuğ), İstanbul 1980, III/737.

Merkezi otoritesini kaybetmiş olan Abbasî coğrafyasının uzak bölgelerinde birçok müstakil devletler kuruldu. Endülüs Emevî Devleti (756-1031), İdrisoğulları (788-985), Ağlebîler (800-909), Tahirîler (821-873), Saffârîler (868-908), Tolunoğulları (868-905), İhşitoğulları (935-969), Karahanlılar (Tak. 932-1212) ve Gazneliler (962-1183) gibi devletler imparatorluğun merkezinden ayrılan müstakil devletler idi.⁹

Yine bu dönemde, biri Mısır'da Fâtimî, diğeri İspanya'da Emevî olmak üzere İslam dünyasında aynı anda üç halife birden iş başında bulunuyordu.¹⁰ Bunun dışında Abbasî halifesi Radi Billah'ın devlet içindeki iktidar mücadeleleriyle baş edememesi üzerine ihdas etmiş olduğu "Emîru'l-Ümeralık"¹¹ müessesesi, oldukça zayıflamış olan halifenin siyasi iktidarını neredeyse bitirme noktasına getirdi.

945 yılında Abbasî halifesi Müstekfî Billah'ın davetiyle Bağdat'a giren Ahmed b. Büveyh , "Muizzü'd-Devle" unvanıyla Emîru'l-Ümera tayin edildi.¹² Fakat kısa bir müddet sonra Muizzü'd-Devle halifenin gözlerine mil çektirerek, yerine Mutî' Lillah'ı (946-974) halife tayin etti.¹³ Bundan sonra artık Abbasî halifeleri Büveyhîlerin iradelerine göre hareket etme zorunda kalacaklar, Fâtimî ve Büveyhîlerin İslam coğrafyasının bazı merkezî bölgelerinde etkin olmalarından dolayı Şîî yüzyılı¹⁴ olarak adlandırılan bu asırda, halifeler âdeta saraya mahkûm olacaklardır.

I. Selçukluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Sultan Tuğrul (1040-1063) Döneminde İlişkiler

İslam coğrafyasının ve Abbasî halifesinin acziyet içinde olduğu tam bu sırada tarih sahnesine yeni bir devlet olarak Selçuklular çıkıyordu. Menşe itibarıyla Oğuzların Kınık boyuna mensup olan¹⁵ Dukâk'ın oğlu Selçuk, babasının ölümünden sonra Su-başı tayin edildi.¹⁶ Daha sonra

⁹ Bkz. C. E Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi** (trc. E Merçil-M. İpşirli), İstanbul 1980; İbrahim Kafesoğlu-H.D.Yıldız-E.Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İSAR, İstanbul 1999; Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2005; Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 2006.

¹⁰ Hüseyin Algül, **İslam Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997, III/468.

¹¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, VIII/236-237; Hakkı Dursun Yıldız, "**Emîrü'l-Ümerâ**", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI/158-159.

¹² İbnü'l-Esîr, VIII/384.

¹³ Mesudî, IV/277, İbnü'l-Esîr, VIII/385.

¹⁴ M.G.S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, II/38-41.

¹⁵ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî, **Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye** (nşr. M. İkbâl), Trc. Necati Lügal, TTK., Ankara 1943, s. 2; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih (Zikr-i Tarih-i Âl-i Selçuk)**, Haz. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Divan Kitap, Ankara 2009, s. 4-6; Faruk Sümer, **Oğuzlar**, İstanbul 1992, s. 61; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. 54.

¹⁶ Mehmet Altan Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, TTK., 3. Baskı, Ankara 2000, I/10-11.

Yabgu ile anlaşamayan Selçuk Bey, yurdunu terk ederek Yeni-Kent'ten Cend havalisine göç etti ve burada kendisine bağlı Oğuzlar ile birlikte Müslüman oldu.¹⁷

Horasan'ı vatan edinen Selçukluların hızla çoğalmaları ve bölgede etkili olmaları komşularını tedirgin etti. Gazneli Mesud, on beş bin kişilik bir orduyu Horasan'a gönderdi. Selçuklular, 1038 yılı Mayıs ayında (Şaban 429) Serahs yakınlarında, kendilerinden kuvvetçe üstün Gazneli ordusuna karşı verdikleri bu önemli mücadeleden, muzaffer olarak çıkmayı başardılar.¹⁸ Selçukluların bu zaferi dikkatleri üzerlerine çekmeleri açısından önemli bir aşama oldu.

Selçukluların özellikle manevi sahada kuvvetlenmesinde ve meşru bir siyasi teşekkül olarak tanınmasında çok önemli rol oynayan Abbâsî halifeliği ile ilk münasebetleri, Tuğrul Bey'in Nişâbur'u fethinden sonra başladı.¹⁹ Selçuklu yöneticilerinin Horasan'da elde ettikleri zaferleri, Abbâsî halifesi ilgi ile karşıladı ve onlarla süratle temas kurma imkânları aradı.²⁰ Türkmenlerin bölgede yaptıkları tahribatı önlemek isteyen halife Kâim Biemrillah Nişâbur, Rey, Hamedan ve el-Cibâl'deki Oğuzların liderlerine ayrı ayrı haber gönderip, onlardan katil, yağma ve tahripten vazgeçerek, memleketi imara girişmelerini istedi.²¹ Tuğrul Bey, halife tarafından gönderilen bir elçinin huzuruna gelmesinin önemini anlamada gecikmedi ve Ebû Bekr et-Tûsî'ye on üç kat hil'at giydirerek gerekli saygıyı gösterdi.²² Buradan da anlaşılıyor ki, her iki taraf da birbirleri ile ilişki kurmak istiyor ve bu anlamda ilk hamle Abbâsî halifesi tarafından gerçekleştiriliyordu.

Selçuklu Devletinin siyasi hayatında ve halifelikle olan ilişkilerinde Dandanakan savaşı,²³ çok önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Çünkü bu zafer sonrası Selçuklular, 24 Mayıs 1040 cuma günü Tuğrul Bey'in sultanlığını ilan ettiler. Arkasından bütün Türkistan bölgelerine fetihnameler göndererek zaferlerini ilan ettiler.²⁴ Ayrıca kurulan devletin meşruiyetini sağlamak ve halifenin onayını almak amacıyla, Abbâsî halifesi Kâim Biemrillah'a da bir mektup göndermeye karar verdiler.²⁵ Tuğrul Beyin bu girişimi, o dönemde kurulan her yeni Müslüman devletin yapmakta olduğu hukuki bir uygulamaydı. Genellikle yeni kurulan her devlet, tanınmasını ve meşruluğunun tasdikini halifelikten isterdi.²⁶ Aynı zamanda Tuğrul

¹⁷ Hüseyinî, s. 2; İbrahim Kafesoğlu, "*Selçuklular*", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1967, X/355; Turan, s. 67; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 21.

¹⁸ Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Âyeti's-Sürûr*, nşr. M. İkbâl, London 1921, trc. A. Ateş, Ankara 1957, I/94-95; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 248-252.

¹⁹ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 34.

²⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1991, s. 350.

²¹ Gregory Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, trc. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, I/296; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 35.

²² Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, trc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s. 4.

²³ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, 75-76; M. A. Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 336 vd.

²⁴ O. Taran, s. 100; Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 344; H. Algül, IV/119.

²⁵ Reşidü'd-dîn, s. 32-34; Râvendî, I/102; Bundârî, 5, Köymen, *Kuruluş Devri*, 358 vd. (Köymen, diplomatik bakımından bazı eksiklikler bulunduğu için, bunun Selçukluların halifeye gönderdikleri mektubun tam metni olduğu iddia edilemez. Fakat onların halifeye bu mahiyette bir mektup gönderdiklerinden hiç şüphe etmemek lazımdır, diyor. Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 361)

²⁶ Köymen, *Kuruluş Devri*, s. 361.

Bey, egemenliği altındaki yerlerde okuttuğu hutbelerde kendi adından önce Abbasî halifesinin adını okutuyordu. Bağdat'ta ise durum halifenin aleyhine geliyor, hilafet merkezinde hüküm süren Büveyhî hükümdarı Celâlû'd-Devle, halifenin gelirlerine el uzatıyor, cizye toplamasını yasaklıyordu.²⁷

Hem Bağdat'taki gelişmeler hem de Türkmen istilalarının İslam memleketlerinde meydana getirdiği sıkıntılar sebebiyle halife Kâim Biemrillah, Sultan Tuğrul Bey'e zamanının büyük âlimi el-Mâverî'yi elçi olarak gönderdi (435/1043-1044).²⁸ Bu olay Abbasîler ile Selçukluların ilişkilerinde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Kâim Biemrillah'ın Mâverî gibi kıymetli bir âlimi elçi olarak göndermesi, Tuğrul Bey'e verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Halifenin Selçuklu devletine elçi göndermesi, bu devleti siyasi bir teşekkül olarak fiilen tanıması ve meşruluğunu tasdik etmesi anlamına gelmektedir. Bu itibarla karşılıklı ilişkilerin gelecekte alacağı seyir ve inkişaf bakımından bu ilk ilişkinin kurulması çok önemlidir.²⁹

İlk temaslardan sonra halife ile Tuğrul Bey arasında elçiler birçok defa gidip geldi ve bir yıl sonra Tuğrul Bey'in göndermiş olduğu elçiye halife, hil'at verdi (438/1046-47). Böylece halife, Selçuklu devleti hakkındaki müspet kanaatini açığa vurmuş ve tevcih fermanı vermek suretiyle devleti, yalnız fiilen değil, hukuken ve resmen de tanıyarak meşruluğunu tasdik etmiştir.³⁰ Tuğrul Bey de halifenin kendisine ihsan ettiği hil'at ve lakaplara teşekkür etmek amacıyla Ramazan 443 (Ocak 1052)'de halifeye bir elçilik heyeti gönderdi. Elçiyle birlikte halifeye on bin dinar, ileri gelen devlet adamlarına beş bin dinar, ayrıca Reîsü'r-Rüesâ'ya da iki bin dinar gönderdi.³¹

Tuğrul Bey ile halifenin ilişkileri kuvvetlendikçe Bağdat'ta hâkim Şîi-Büveyhîlerin huzursuzluğu da artıyor; Şîi-Sünnî mücadelesi şiddetleniyordu. Abbasî halifesi Kâim Biemrillah onlara karşı Tuğrul Bey'in yardımına başvurunca eski Türk askerlerinin komutanı Arslan Besâsîrî, Selçuklu taraftarı halifenin adamlarını ortadan kaldırmaya başladı.³² Bağdat'ta meydana gelen gelişmeler üzerine bizzat halife³³ veya vezir İbnü'l-Müslime, bir elçi ile Arslan Besâsîrî'ye karşı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Hatta elçi İbnü'l-Me'mûnî, Tuğrul Bey'i ikna edebilmek için onun yanında uzun bir müddet kaldı.³⁴ Halifenin Tuğrul Bey'i daveti, halife ile Besâsîrî arasındaki çekişmenin şiddetlenmesine ve Besâsîrî'nin halife ve adamlarının maaşlarını kesmesine sebep oldu.³⁵ Halife, Besâsîrî'nin izni olmadan bir iş yapamaz oldu. Ortaya çıkan durum, artık Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini kaçınılmaz kılıyordu.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, XII/141.

²⁸ Zehebî, Şemsüddin M. b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, Ebu Abdillâh, **Düveli'l-İslam**, Beyrut 1985, I/225; İbnü'l-Esîr, IX/398; Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 34; Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, 108.

²⁹ Mehmet Altan Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara 1998, s. 168.

³⁰ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 169.

³¹ İbn Kesîr, XII/161 (İbn Kesîr, halifeye 20 bin dinar gönderildiğini belirtiyor.), İbnü'l-Esîr, IX/440.

³² Turan, s.132.

³³ İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-Taleb fi Târih-i Haleb**, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleleri, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1976, s. 62; Reşidü'd-dîn, s. 37; Râvendî, I/103, Hüseyin Emin, **Tarihu'l-İrak fi'l-Asri's-Selçukî**, Darü Şünunü's-Sekafiyye, Bağdat 1965, s. 60.

³⁴ Râvendî, I/104; Reşidü'd-dîn, s. 37.

³⁵ İbnü'l-Esîr, IX/457.

A. Tuğrul Bey'in I. Bağdat Seferi

Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Anadolu gazasından döndükten sonra önce Rey'e ve arkasından Hamedan'a gitti (447/Nisan 1055). Buralardaki işleri tamamladıktan sonra, Peygamber'in hizmetinde şeref duymak ve takdis edilmek, Mekke'ye hac yapmak, hac yollarını Bedevîlerin akınlarından kurtarmak ve son olarak Suriye ve Mısır'da Fâtîmîlere karşı savaşmak amacıyla Bağdat'a hareket etti.³⁶ Halife, davetine icabet eden Tuğrul Bey adına Bağdat camilerinde hutbenin okunmasını emretti ve 22 Ramazan 447 (15 Aralık 1055) cuma günü ilk defa Bağdat'ta hutbe Tuğrul Bey adına okundu.³⁷ Tuğrul Bey, 25 Ramazan 447 (18 Aralık 1055) pazartesi günü Bağdat'a girerek, Babu'ş-Şemmâsiyye'de konakladı.³⁸ Böylece İslam tarihinde ilk defa müstakil bir Türk hükümdarı, Sünnî-İslam dünyasının merkezi Bağdat'a girmiş oluyordu.³⁹ Daha sonra Tuğrul Bey, Büveyhî sultanı Melikü'r-Rahim ve onun ileri gelen adamlarının huzura gelmeleri için eman verdi ve arkasından hepsinin tutuklanmalarını emretti. Ramazanın son günü (21 Aralık 1055) hepsi hapsedildiler.⁴⁰ Böylece Melikü'r-Rahim'in tutuklanması ile Büveyhîlerin bir asrı geçen Bağdat'taki hâkimiyetleri sona erdi (Ramazan 447/Aralık 1055).⁴¹

Tuğrul Bey, Büveyhoğulları devletinin idare merkezi olan Dâru'l-Memleke'ye yerleşti⁴² ve kendi adına para bastırıldı.⁴³ Bağdat'ta bir takım atamalar yaptıktan sonra Büveyhîlerin halifeye ayırdıkları tahsisata elli bin dinar ve beş yüz küp buğday ilave ederek arttırdı.⁴⁴ Sultan Tuğrul Bey Bağdat'ın doğusunda, Dicle kenarında bir saltanat şehri inşa ettirdi. Eski mahalleleri yıkıp saray, cami, evler ve çarşılar yaptırdı.⁴⁵ Bütün bunlar onun Bağdat'a geçici bir süre için gelmediğini göstermektedir.

B. Halife'nin Hatice Hatunla Evlenmesi

Bu arada halife Kâim Biemrillah'ın isteğiyle, Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun, halife ile nikâhlandı (Muharrem 448/Nisan 1056) ve bir kaç ay sonra Hamedan'dan Bağdat'a

³⁶ Hüseyin Emin, I/61; İbnü'l-Esîr, IX/462; Müneccimbaşı Ahmed Efendi, **Sahâifu'l-Ahbar fi Vakâyi'l-Âsâr**, İstanbul 1285, II/525; Ahmed Cevdet, **Kıyas-ı Enbiya**, Haz. Mahir İz, İstanbul 1973, V/122; Ersan, Alican, Selçukluların Yeniden Keşfetmek, 111-112.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Cafer el-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarihi'l - Müluk ve'l-Ümem**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut / Lübnan, XV/348-349; İbnü'l-Esîr, IX/463; İbn Haldun, **Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda' ve'l-Haber**, Darü'l-Kütüb, Beyrut 1967, IV/1053; Reşidü'd-dîn, s. 39; Hüseyin Emin, I/135; C. Brockelman, **İslam Milletleri Tarihi**, çev. N. Çağatay, TTK, Ankara 1964, s. 161.

³⁸ İbnü'l-Esîr, IX/463; İbn Haldun, IV/1053; Ebü'l - Fidâ, El- Melikü'l- Müeyyed İsmail B. Ali El-Eyyubi, **el-Muhtasar Fi Ahbari'l - Beşer** (Tarihu Ebi'l - Fidâ), Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, II/182.

³⁹ Köymen, Selçuklular Devri Türk Tarihi, s. 175.

⁴⁰ Bundârî, 8; İbnü'l-Esîr, IX/464-465; İbn Haldun, IV/1054.

⁴¹ İbn Haldun, IV/1054; İbnü'l-Adîm, s. 63; Zehebî, s. 229; Erdoğan Merçil, "**Büveyhîler**", TDV İslam Ansiklopedisi., İstanbul 1992, VI/498-500; K. V. Zetteten, "**Büveyhîler**" mad. MEB, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979, II/843-845; Hüseyin Emin, I/61-62 ve 140.

⁴² Turan, s. 133.

⁴³ Ebu'l-Ferec, I/308; Râvendî, I/104.

⁴⁴ Turan, s. 133; Müneccimbaşı, II/525; Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 346.

⁴⁵ Bundârî, s. 8.

gelen gelin adayı ile muhteşem bir düğünle evlendi (Şaban 448/Ekim 1056).⁴⁶ Böylece Selçuklu Devleti ile Abbasî halifeliği daha yakın ve sıkı bir işbirliğine başladı.⁴⁷ Bu gelişmelerden ciddi rahatsızlık duyan Mısır Fâtîmîleri, Aslan Besâsirî ile işbirliği yaparak büyük bir ordu hazırladılar.⁴⁸ Bu haber üzerine Tuğrul Bey, ordusuyla Bağdat'tan hareket etti (10 Zilkade 448/19 Ocak 1057) ve bölgeyi Şiîler'den temizleyerek, Arslan Besâsirî tehlikesini uzaklaştırdı.⁴⁹

C. Tuğrul Bey'le Halifenin Yüz Yüze Görüşmesi

Düşmana karşı önemli bir başarı elde eden Tuğrul Bey'i halife, Bağdat'ta muhteşem bir merasimle karşıladı. Daha önce on üç ay Bağdat'ta kaldığı halde hiç yüz yüze görüşmediği Tuğrul Bey'i halifelik sarayında ağırladı (Zilkade 449/Ocak 1058).⁵⁰ Yüksek devlet adamları ve âlimlerin katıldığı bu törende halife, Tuğrul Bey'in başına çok kıymetli bir taç koydu, hil'atler giydirdi, murassa altın kılıç kuşattı ve sancaklar verdi. Tuğrul Bey'i "Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib" ilan ederek; kendisine "Rüknü'd-Din" ve "Kasîmu Emîru'l-Mü'minîn" lakaplarını verdi. Ayrıca halife, "Allah'ın kendisine verdiği yerlerin tamamını Sultan'ın idaresine tevdi ettiğini ve kulların hukukunun korunmasını, yine ona bıraktığını" açıkça belirtti.⁵¹ Tuğrul Bey'in "Dünya sultanı" ilan edilmesinden sonra halifenin vazifesi, meşru sultanın ismini kendi adından sonra hutbelerde zikretmekten ve saltanat makamınca hazırlanan temlikname ve menşurları mecburi tasdikten ibaret kaldı.⁵²

D. Tuğrul Bey'in Halifeyi İkinci Defa Kurtarması

Tuğrul Bey, Aslan Besâsirî'nin Musul'u zapt etmesi⁵³ üzerine hemen oraya yürüdü ve Musul'u yeniden geri aldı. Fakat bu esnada İbrahim Yınal'ın Hamedan taraflarındaki isyanı, onun uzun müddet Bağdat'tan ayrılmasına sebep oldu.⁵⁴ Bu fırsatı iyi değerlendiren Aslan Besâsirî, Bağdat'a girerek burada Mısır Fâtîmî halifesi adına hutbe okuttu.⁵⁵ Bu tehlike

⁴⁶ Azimî, **Azimî Tarihi** Selçuklularla İlgili Bölümler, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1988, s. 14; Bundârî, s. 8; İbnü'l-Esîr, IX/468; İbn Kesîr, XII/168; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 1995, s. 42; Ersan, Alican, Selçukluları Yeniden Keşfetmek, 122.

⁴⁷ Ebu'l-Ferec, I/308; Bundârî, s. 8; A. Sevim-E Merçil, s. 42.

⁴⁸ İbn Kesîr, XII/170; Turan, s. 134.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, IX/475-476; Ebu'l-Ferec, I/309.

⁵⁰ Ebu'l-Ferec, I/311; Ebu'l-Fidâ, II/184; Bundârî, s. 10-11; Köymen, Selçuklular Devri Türk Tarihi, s. 179-180.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, IX/480-481; Turan, s. 135; İbnü'l-Cevzî, XVI/19-20, 182; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, **Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan**, yay. Ali Sevim. -- Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968, s. 25; Bundârî, s. 11-12; Ebu'l-Ferec, I/311-312; Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, Çev. A. Genceli, Ankara 1971, I/200-201; Ahmed Cevdet, V/127; Müneccimbaşı, II/526.

⁵² H. Hüseyin Adalıoğlu, **Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsi Halifeliği Münasebetleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 27.

⁵³ İbnü'l-Esîr, IX/484; Ebu'l-Ferec, I/313; İbn Kesîr, XII/182.

⁵⁴ Bundârî, 12; Müneccimbaşı, II/526.

⁵⁵ 7 Zilkade 450 (26 Aralık 1058). İbnü'l-Cevzî, XVI/31-32; Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 37, Suyûtî, Celaeddin, **Târihu'l-Hulefâ**, Dâru'l-Kalem, I.Baskı, Beyrut 1986, s. 476; Ebu'l-Fidâ, II/186; İbn

karşısında halife, Bağdat'ı terk etti ve bir yıl sürgün hayatı yaşadı. Ayrıca Aslan Besâsirî, Bağdat ve civarının kontrolünü tamamen eline alarak yeni atamalar yaptı.⁵⁶

İbrahim Yınal problemini ortadan kaldıran Tuğrul Bey,⁵⁷ halifenin makamına iadesini ve adına hutbe okunmasını Aslan Besâsirî'den istedi. Bu istekleri kabul görmeyince Irak'a hareket etti. Sultanın gelmekte olduğunu duyan Aslan Besâsirî, ailesiyle birlikte Bağdat'ı terk etti.⁵⁸ Yeniden Bağdat'a giren Tuğrul Bey, muhteşem bir törenle karşıladığı halifeyi, onun bindiği atın yularından tutarak bizzat sarayına götürdü. Halife 25 Zilkade 451 (13 Ocak 1060) tarihinde Tuğrul Bey sayesinde tekrar Bağdat'a gelerek eski makamına oturdu.⁵⁹

Tuğrul Bey, Bağdat'ta halifeyi makamına iade ettikten sonra Besâsirî'nin peşine düştü ve Vasıt yakınlarında yapılan savaşta Besâsirî'yi mağlup ederek, onun kesik başını Bağdat'a gönderdi (15 Zilhicce 451/22 Ocak 1060).⁶⁰ Böylece Besâsirî tehlikesinin yanında Büveyhî iktidarı da son bulmuş ve Sünnî İslam dünyasının merkezi Bağdat, Şîî-Fâtîmîler'in tehlikesinden kurtarılmış oldu.⁶¹

E. Tuğrul Bey'in Evliliği

Tuğrul Bey, Abbâsî halifesi ile olan bağlarını daha da kuvvetlendirmek için onun kızı ile evlenmek ve böylece kendi soyunu Hz. Peygamber'in soyu ve sülalesiyle birleştirmek istiyordu.⁶² Bu evlilik ayrıca Selçuklu Devleti'nin İslam dünyasında itibar ve büyüklüğünü artıracaktı. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun, ölmeden önce sultana halifenin kızıyla evlenmesini tavsiye ederek, böylece hem dünya hem de ahiret şerefine ulaşacağını ifade etmişti.⁶³ Fakat halife bu işe sıcak bakmıyor ve sultanı bu arzusundan vazgeçirmek için ağır şartlar ileri sürüyordu.⁶⁴ Zira o zamana kadar hiçbir halife, sultanlardan hiç birine kız vermemişti.⁶⁵

Tağrıberdî, Celale'd-Din Ebu'l-Mehasin, **en-Nüçûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, Beyrut 1992, V/64; H. Algül, IV/128; Zehebî, s. 230-231.

⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, (Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temimî), **Zeylû Tarihi Dımaşk**, nşr. Amedroz, Mektebetü'l-Mütebennâ, Kahire, s. 89; Râvendî, I/106; İbnü'l-Esîr, IX/485-488; Ebu'l-Ferec, I/313-314; İbn Kesîr, XII/182-185.

⁵⁷ Bundârî, s. 13-14; İbnü'l-Esîr, IX/489.

⁵⁸ İbn Kesîr, XII/188-191; İbnü'l-Kalânîsî, s. 89; İbn Tağrıberdî, V/66; İbnü'l-Adîm, s. 63; İbn Haldun, IV/598; Hüseyinî, s. 15.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, XVI/50; İbnü'l-Esîr, IX/489-491; Bundârî, s. 16.

⁶⁰ İbn Kesîr, XII/191-192; İbnü'l-Esîr, IX/491-492; İbnü'l-Adîm, s. 65; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, MEB, İstanbul 1992, s. 27.

⁶¹ E. Merçil, "*Büveyhîler*", s. 498; Ph. K Hitti, III/747.

⁶² Hüseyin Emin, I/147; Zekeriya Kitapçı, "**Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihi Gerçekler**", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1. Sayı, Kasım 1994, s. 14.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, XVI/65; Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 43.

⁶⁴ Bundârî, s. 18; İbnü'l-Esîr, X/36; Mevdudî, s. 208-209. (1. Vasıt'ın teslimi, 2. Sultan'ın ölen karısından kalan bütün emlakın kendisine verilmesi, 3. Tazminat olarak 300 bin dinar ödenmesi, 4. Sultan'ın Bağdat'ta daimi olarak ikamet etmesi. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 191.)

⁶⁵ Suyûtî, s. 477; Ahmed Cevdet, V/131; Ebu'l-Ferec, I/315.

Birçok ikili görüşmelerden sonra Tuğrul Bey 454/1062 yılında halife Kâim Biemrillah'ın kızıyla nikâhlandı.⁶⁶ Düğün 455/1063 yılında Bağdat'ta yapıldı.⁶⁷ Düğün sonrası Rey'e hareket eden Sultan Tuğrul Bey, şehre varmadan Tacarşat köyünde konakladı. Rivayete göre burada 455/1063 yılında burun kanamasından öldü.⁶⁸ Sonuç olarak bu evlilik, Tuğrul Bey'in düşüncesini gerçekleştirecek şekilde neticelenmedi.

II. Sultan Alp Arslan (1064-1072) Dönemi İlişkiler

Tuğrul Bey vefat etmeden önce çocuğu olmadığı için yerine kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ı veliaht tayin etti.⁶⁹ Tahta geçişi esnasında Sultan Alp Arslan'ı, birisi halifelik diğeri taht mücadelesi olmak üzere iki temel problem meşgul etti.

Abbasî halifesi Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine (8 Ramazan 455/4 Eylül 1063), Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile halifelik arasındaki anlaşmayı ihlal ederek ülkede hâkimiyeti ele geçirmek için bir takım girişimlerde bulundu. Bölgedeki emirleri toplayarak ortaya çıkan yeni şartlar karşısında memleketin yönetimi ile ilgili yapılacakları istişare etti ve birtakım atamalarda bulundu.⁷⁰ Tuğrul Bey'in adı hutbelerden çıkarıldı fakat yerine hiçbir hükümdarın ismi konulmadı. Gelişmeleri yakından takip eden, Selçukluların Bağdat valisi Amîd Ebu Said Kainî, halifenin bu davranışına şiddetle karşı çıktı ve kendisinin Selçuklu veziri Amîdü'l-Mülk el-Kündürî'nin hizmetinde olduğunu, ancak ondan gelecek emirlere göre hareket edeceğini söyledi. Bu tavır, halifeyi ve Arap sultanlarını daha ileri gitmekten alıkoydu.⁷¹

Sultan Alp Arslan, saltanatı için en büyük tehlike olan Kutalmış'ı 1064 yılı başında mağlup edip kendisiyle taht mücadelesine girenleri bir bir tasfiye ettikten sonra Rey'de tahta çıktı.⁷² Bundan sonra Alp Arslan'ın Sultan olarak halife tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu onayın sükûnetle halledilmesi için Alp Arslan, bir takım girişimlerde bulundu. Bu girişimlerin en önemlisi, Tuğrul Bey'in bazı amaçlara matuf olarak ömrünün son günlerinde evlendiği, halifenin kızı Seyyide Hatun'u babasına göndermek oldu.⁷³ Daha önce Bağdat'a dönmek için girişimlerde bulunan Seyyide Hatun, vezir Amîdü'l-Mülk el-Kündürî tarafından engellenmişti. Amîdü'l-Mülk'ün azledilerek yerine Nizâmü'l-Mülk'ün atanması⁷⁴ Seyyide Hatun'un isteğinin yerine getirilmesini kolaylaştırdı.

⁶⁶ İbnü'l Esir, X/40; Ebü'l-Fidâ, II/193; Mevdudi, s. 210-211.

⁶⁷ İbnü'l Cevzî, XVI/79-80; Zehebî, s. 233.

⁶⁸ Ravendî, I/110; İbn Kesîr, XII/201; İbnü'l Esir, X/41.

⁶⁹ Suyûtî, s. 478; bkz. İbrahim Kafesoğlu, "*Alparslan*", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II/526-530.

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, s.102-103; İbnü'l-Esîr, X/41-42; Ersan, Alican, Selçukluları Yeniden Keşfetmek, 115.

⁷¹ Mehmet Altan Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTK., Ankara 1992, III/52-53.

⁷² Râvendî, I/114; Bundârî, s. 26-28; Mevdudi, s. 224-225; Hüseyinî, s. 21-22.

⁷³ İbn Kesîr, XII/203; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 112; Ebu'l-Fidâ, II/193; Mevdudi, s. 226; Ahmed Cevdet, V/135; Turan, s. 149.

⁷⁴ Münecimbaşı, II/527. (Nizâmü'l-Mülk: Büyük Selçuklu Veziri, Ortaçağ İslam dünyasının en başarılı Devlet adamlarından. Nizâmü'l-Mülk, Çağrı Bey'in ölümünün ardından Tuğrul Bey döneminde (1040-1063) Horasan'ı yönetti. Alparslan'm, kardeşi Süleyman ile giriştiği taht kavgası sırasında

Sultan Alp Arslan, Seyyide Hatunla birlikte, adına hutbe okutulması ve Bağdat'ta görevlendirdiği işleri yapmaları için bir heyet gönderdi. Bu heyette bulunan Kadı Ebû Amr Muhammed b. Abdurrahman ve hâcib Aytekin, Bağdat'a gelerek halifeden, Sultan Alp Arslan adına hutbenin okutulmasını istediler. (15 Rebiyülahir 456/6 Nisan 1064).⁷⁵ Halife, Sultan'ın bu talebi üzerine hiç bir şart ileri sürmeden Bağdat camilerinde Alp Arslan adına hutbe okuttu. Bağdat camilerinde adına hutbe okutulmasına çok sevinen Alp Arslan şükür secdesi yaptı ve Amîd Ebû'l-Hasan Ali b. İsa ile halifeye 10.000 dinar, 200 ipek elbise ve çeşitli hediyeler gönderdi.⁷⁶ Daha sonra halife, dünyevî salahiyetlerini Sultan'a devrettiğini belirttiği mektubunda ona "Büyük Sultan", "Dinin Işığı" ve "Müslümanların Bereketi" gibi birçok lakap ve unvanlar verdi.⁷⁷ Alp Arslan, Irak'ı yeniden teşkilatlandırarak gerekli tayinleri yaptı. Böylece Selçuklular bütün Irak'ta hâkimiyetlerini kurmuş oldular.⁷⁸

Zaman içersinde bazı siyasi ve ekonomik konularda anlaşmazlıklar yaşanmış ise de bu anlaşmazlıklar büyük sıkıntılara sebep olacak boyuta gelmeden halledilmiştir. İlişkiler karşılıklı saygı ve anlayış içersinde yürütülmüş, hediyeleşme ve haberleşme kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir.⁷⁹

Sultan Alp Arslan, halife ile hiç yüz yüze görüşmediği halde, onun manevî şahsiyetine daima saygılı oldu ve elde ettiği zaferleri her zaman halifeye fetihnamelerle bildirerek sevincini onunla paylaştı. Halife de Sultan'ı tebrik ederek, unvan ve lakaplar içeren övgü dolu mektuplar gönderdi. Ani'nin fethi sonunda "Ebû'l-Feth" lakabını verirken,⁸⁰ Malazgirt savaşı öncesi Bizans'a karşı Selçuklu ordusunun zafer kazanması için, bütün İslam dünyasını ortak dua etmeye çağırdı ve hazırlattığı dua metninin tüm İslam dünyası minberlerinde okunmasını istedi.⁸¹ Malazgirt zaferi sonrası gelen fetihname, Kâim Biemrillah tarafından sarayda toplanan bütün devlet erkânı ve ileri gelenler önünde merasimle okutuldu ve tebrikler yapıldı. Bağdat

---

Alparslan'ın yanında yer aldı. İdarî ve siyasî kabiliyetleriyle onun dikkatini çekti. Alparslan tahta geçtikten bir ay sonra Kündür'yi azledip yerine Nizâmü'l-Mülk'ü tayin etti. (455/1063) Malazgirt Muharebesi hariç Alparslan'ın bütün seferlerine katılan Nizâmü'l-Mülk, bu savaşların kazanılmasında ve Kutalmış'ın isyanının bastırılmasında ve Kutalmış'ın isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Sultan Melikşah'ın rakiplerini bertaraf ederek tahta geçmesinde büyük hizmetleri oldu. Sultan Melikşah zamanında devlet için ciddî bir tehlike teşkil eden Hasan Sabbah ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi. (Abdülkerim Özeydin, "*Nizâmü'l-Mülk*", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, XXXIII/194-195.)

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, X/47; İbnü'l-Cevzî, XVI/87.

⁷⁶ Sibt İbnü'l-Cevzi, s.114; İbnü'l-Cevzî, XVI/87; Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, s. 54.

⁷⁷ Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 115; İbn Kesîr, XII/204; İbnü'l-Cevzî, XVI/87.

⁷⁸ Sibt İbnü'l-Cevzi, s.113.

⁷⁹ Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 132; Hüseyin Emin, I/79.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, X/52; Ebu'l-Ferec, I/ 317; İ Kafesoğlu, "*Alp Arslan*" mad., s. 528.

⁸¹ (... Emirilmümin'in mübin bir burhanı olan Alp Arslan'ı düşmanlarına muzaffer ve meramına nail ve senin dinini yükseltmek için kendisini teyidatına mazhar kıl,...) Hüseyinî, s. 33-34; F. Sümer-A. Sevim, 11-49, Hüseyin Emin, I/81; H. Algül, IV/140-141; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 1987, s. 52.

şehri gömülmemiş bir şekilde süslenerek, halk bayram sevinci içinde zaferi kutladı.⁸² Halife daha önce de yaptığı gibi, Sultana lakap ve unvanlar içeren bir mektup gönderdi.⁸³

Selçuklu devleti ile halifelik arasındaki ilişkilerde bir diğer uygulamada evlilik yoluyla akrabalık kurulması ve böylece ilişkilerin daha da kuvvetlendirilmesidir. Daha önce Tuğrul Bey zamanında gördüğümüz bu akrabalık ilişkileri, Alp Arslan zamanında da devam etmiştir. Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşah'ı veliht tayin etti ve bunun halife tarafından onaylanmasını istedi. Halife bu onayı vermenin yanında Sultan'ın Sefra Hatun adlı kızını, kendi veliahdı Muktedî Biemrillah'a istedi. Alp Arslan, halifenin bu teklifini memnuniyetle kabul etti ve 464 yılı Şevval (Haziran 1072) ayında Nişâbur'da muhteşem bir nikah merasimi yapıldı. Böylece iki taraf birbirine akrabalık bağları ile bağlanmış oldu.⁸⁴

Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan, Mâverâünnehr seferi sırasında Yusuf Harizmî tarafından şehit edildi (10 Rebiülevvel 465/24 Kasım 1072).⁸⁵ Sultan'ın şehit olduğu haberi bütün İslam dünyasını yasa boğdu. Bu arada halife çıkardığı bir emirname ile sultanın İslamiyet'e yaptığı hizmetleri ve Rumlara karşı kazandığı zaferleri belirterek halkı matem yapmağa çağırırdı. Bunun üzerine halife ve veziri sarayda taziyeleri kabul için matem merasimine oturmuş, Bağdat çarşuları bir hafta kapalı tutulmuştur.⁸⁶

III. Sultan Melikşah (1072-1092) Dönemi İlişkiler

Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşah'ı veliht ilan etmiş ve bunu devlet erkânına ve halifeye tasdik ettirmişti. Babasının ölümü üzerine meydana gelen taht mücadelelerinden başarı ile çıkan Melikşah, iktidarı tamamen ele geçirdi ve sultanlığı, asker ve sivil devlet adamları tarafından kabul edildi.⁸⁷ Melikşah, sultanlığını onaylaması için halifeye Sa'du'd-Devle Gevherâyin'i gönderdi. Gelen heyeti törenle karşılatan halife, Melikşah'ın saltanatına dair ahitnameyi Gevherâyin'e teslim etti ve Melikşah'a birçok unvan ve lakap verdi.⁸⁸

Sultan Melikşah zamanında halifelikle olan ilişkiler genel olarak Alp Arslan zamanındakine benzer bir şekilde devam edecektir. Zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıklar, her iki tarafın basiretli yöneticileri sayesinde çok fazla büyümeden çözüme kavuşturulacaktır.⁸⁹

⁸² İbnü'l-Cevzî, XVI/128; İbn Tağrıberdî, V/88; Zehebî, s. 236; Bkz. F. Sümer-A. Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, TTK, Ankara 1988.

⁸³ Sibt İbnü'l-Cevzî, s.155; Ali Sevim, "**Malazgirt Muharebesi**", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, XXVII/482.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, X/76; İbn Kesîr, XII/225; Bundârî, s. 43; İbnü'l-Cevzî, XVI/140; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 155; Mevdudî, s. 250-251; Hüseyin Emin, I/79; Köymen, Alp Arslan Ve Zamanı, III/57.

⁸⁵ Râvendî, I/119; İbnü'l-Esîr, X/78-79; İbn Kesîr, XII/226-227; Bundârî, s. 44-46; Ebu'l-Ferec, I/325; İbn Tağrıberdî, V/94; Hüseyinî, s.37-38.

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, XVI/145; Coşkun Alptekin, "**Büyük Selçuklular**", Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, İstanbul 1988, VII/s. 128.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, X/80; Ebu'l-Fidâ, II/198; İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul 1953, s. 19.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, XVI/154; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 168; İbnü'l-Esîr, X/91; İbn Kesîr, XII/227; Bundârî, s. 50; Mevdudî, s. 264-265; Hüseyin Emin, I/83.

⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, XVI/155; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 168-169. (Vezir Nizâmü'l-Mülk ile halifenin veziri Fahrüd-Devle b. Cehîr arasındaki gerginlik büyümeden barışla sonuçlandı.)

Bu sırada Melikşah'ın sultanlığını kabul eden halife Kâim Biemrillah, 467/1075 yılında vefat etti.⁹⁰ Kâim Biemrillah, Muktedî Billah'ı veliaht tayin etmişti. O, vefat edince Muktedî biat aldı ve yeni halife oldu.⁹¹ O zamanki geleneklere göre, halife değişikliğinde, sultanların yeni halifeye biat etmesi gerekiyordu. Bundan dolayı halifenin veziri Amîdü'd-Devle Ebû Mansur, sultan Melikşah'ın huzuruna hediyelerle giderek, halife Muktedî için biat aldı. 27 Ramazan 467 (17 Mayıs 1075)⁹²

Sultan Alp Arslan'ın ve halife Kâim Biemrillah'ın birbiri peşine vefat etmesi Sünnî İslam dünyası üzerinde geçici bir sarsıntıya sebep oldu. Bu esnada Fâtîmîlerin güçlerini artırması sonucu Mekke'de hutbe dört yıl aradan sonra, tekrar Şîî-Fâtîmîler adına okutuldu. Bir yıl kadar süren bu durumdan sonra sultan Melikşah'ın girişimleri ile yeniden hutbe, halife Muktedî ve sultan adına okutulmaya başlandı (Şevval 468/Mayıs 1076).⁹³ Aynı zamanda Atsız'ın Dimaşk'ı fethetmesi ile Şîî-Fâtîmîler adına okunan hutbe Abbâsî halifesi ile Melikşah adına okutulmaya başlandı (Zilkade 468/Mayıs 1076).⁹⁴ Bu durum Sünnîliğin, Şîîlik karşısındaki üstünlüğünü sağlamış oldu.

A. Melikşah'ın Bağdat'ı Birinci Ziyareti

Bağdat'a gelme fırsatını hiç bulamamış olan sultan Alp Arslan'ın aksine sultan Melikşah, bir kaç kez Bağdat'a gelmiş ve halife ile görüşmüştür. Melikşah'ın Bağdat'ı ilk ziyaretinde, Tuğrul Bey zamanında belirlenen statünün devam ettiğine dair protokol yeniden teyit edilmiştir. Sultan Melikşah, 479 yılı Ramazan bayramından sonra Halep'ten hareketle Bağdat'a ulaştı. (4 Zilhicce 479/13 Mart 1087)⁹⁵ Beraberinde veziri Nizâmü'l-Mülk ve komutanları, beyleri ve kalabalık bir maiyeti vardı.⁹⁶ Kendisini sarayda karşılayan halifenin yanında ayakta durmayı tercih eden Melikşah, halife Muktedî'nin ısrarı üzerine özel tanzim edilmiş şeref mevkiine geçti. Sultan Melikşah'a yedi hil'at giydirildi. Halifenin emriyle "Doğunun ve batının hükümdarı" âlâmeti olmak üzere iki kılıç kuşatıldı. Ardından sultan, halifenin elini öpmek istedi. Buna izin vermeyen Muktedî, halifelik mührü olan yüzüğünü verdi. Melikşah da bunu öperek iade etti.⁹⁷

Selçuklular ile Abbâsîler arasında bundan önce de görüldüğü gibi, hanedanlar arası dostluğu pekiştirmek amacıyla akrabalık tesis edilmiştir. Halife Muktedî Biemrillah 474 (1081-1082) senesinde veziri Fâhru'd-Devle vasıtasıyla, Melikşah'ın kızını kendisine istedi.⁹⁸ Kızın annesi başlangıçta bu isteğe pek olumlu bakmadıysa da daha sonra kabul etti. Halife'nin

⁹⁰ Ebu'l Fidâ, II/191; Azimî, s. 21; Suyûtî, s. 480; İbn Tağrıberdî, V/98; Zehebî, s. 240.

⁹¹ İbn Kesîr, XII/108; İbnü'l-Kalânîsî, s.107; Bundârî, 51 vd.; İbnü'l-Esîr, X/95.

⁹² Bundârî, s. 52; İbnü'l-Cevzî, XVI/165; Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 173.

⁹³ İbnü'l-Esîr, X/ 96; Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 174; İbn Tağrıberdî, V/104.

⁹⁴ İbn Kalinisi, s. 109; İbn Kesîr, XII/237; İbn Tağrıberdî, V/103.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, X/141; Bundârî, s. 81; Ebü'l-Fidâ, II/211; Suyûtî, s. 483; Abdülkerim Özaydın, "**Melikşah**", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX/55.

⁹⁶ Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, s.94.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, X/142; İbnü'l-Cevzî, XVI/259-260; Ahmed Cevdet, V/152; Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devri..., s. 95; H. Algül, IV/152; Ersan, Alican, Selçukluları Yeniden Keşfetmek, 118.

⁹⁸ İbnü'l Esir, X/142; İbn Haldun, V/18.

başka zevcesi bulunmamak şartı ile razı oldu. Daha sonra 50.000 dinar süt hakkı ve 100.000 dinar mihr verilmesi kararlaştırıldı.⁹⁹

Fakat bu evlilik beklendiği gibi neticeler vermedi ve düğünden iki yıl sonra sultanın kızı Mahmelek Hatun, halifenin kendisinden yüz çevirdiğinden şikâyetçi olarak babasına haber gönderdi. Bunun üzerine sultan Melikşah halifeye haber göndererek kızını hemen geri göndermesini istedi. Halife, sultanın isteği üzerine karısının, baba evine gitmesine izin verdi ve önde gelen komutanlarından bazıları ile onu gönderdi. Nihayet bu yılın Rebiyülevvel ayında (Mayıs-Haziran 1089) Mahmelek Hatun yanında halifeden olan oğlu Ebû'l-Fazl Cafer b. el-Muktedî olduğu halde yola çıktı.¹⁰⁰ Babasının yanına gelen Hatun, bir müddet burada kaldıktan sonra Zilkade 482 (Ocak 1090) tarihinde İsfahan'da öldü.¹⁰¹

B. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı İkinci Ziyareti

Selçukluların Bağdat'a egemen oldukları zaman dilimi içinde Abbâsî halifeliliğinin en zayıf olduğu dönem sultan Melikşah dönemidir. İşte böyle bir zamanda sultan Melikşah, 484/1091 sonbaharında Bağdat'ı ikinci kez ziyaret etti (20 Ramazan 484/5 Kasım 1091).¹⁰² Melikşah'ın bu ziyareti de çok şaşaalı ve ihtişamlı oldu. Melikşah, Bağdat'ta Sultan Camii inşasını, Tuğrul Bey çarşısını ve ileri gelen devlet adamları için konaklar yaptırdı.¹⁰³ Bu dönemde halife-sultan ilişkileri dostane gelişmedi. Melikşah, Bağdat'ı taht merkezi yapmak istedi ve halifeyi ister Mekke'ye isterse Medine'ye gitmekte serbest bıraktı. Fakat Nizamü'l-Mülk buna fırsat vermedi.¹⁰⁴

Melikşah'ın tüm İslam dünyasını nüfuzu altına alma ideali vardı.¹⁰⁵ Bunun için Hicaz bölgesinin imparatorluğa katılması gerekiyordu. Sultan Melikşah, Bağdat'ı ikinci ziyaretinde topladığı harp meclisinde komutanlarını Suriye ile Hicaz bölgesini fethetme memur etti. İslam dünyasının kalbi sayılan Mekke ve Medine fethedilerek Selçuklu devletine bağlandı ve hutbe Muktedî ile Melikşah adına okutulmaya başlandı.¹⁰⁶

Bağdat seferinden sonra İsfahan'a dönen sultan Melikşah ile devlet bürokrasisinde ağırlığı artan Nizâmü'l-Mülk'ün araları açıldı.¹⁰⁷ Bu sırada Terken Hatun, Berkıyruk'u veliahtlıktan alıp, dört yaşındaki kendi oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtının vârisi yapmak istiyordu. Ayrıca halifeden olan torunu, Cafer'i de halifenin veliahtlığına getirmek istiyor ve neticede halifelik ve saltanat makamlarını elinde toplamaya çalışıyordu.¹⁰⁸

⁹⁹ İbn Kesîr, XII/251; İbnü'l-Cevzî, XVI/222-223; İbnü'l-Esîr, X/115; Bundârî, s. 72; Mevdudî, s. 273; Hüseyin Emin, I/83.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, X/157; İbnü'l-Cevzî, XVI/277-278; İbn Kesîr, XII/271; Mevdudî, s. 275; Zehebî, s. 245; Zekeriya Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, II. Baskı, Damla Ofset, Konya 1995, s. 191-193.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, XVI/278.

¹⁰² İbn Kesîr, XII/275; Bundârî, s. 82.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, X/173-174; İbnü'l-Cevzî, XVI/298; İbn Kalinisi, s. 121; Suyûtî, s. 483.

¹⁰⁴ Suyûtî, s. 483; Hüseyin Emin, I/86

¹⁰⁵ İbrahim Kafesoğlu, "**Melikşah**", MEB, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, VII/s. 671.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, X/175-176; Suyûtî, s. 483.

¹⁰⁷ Kafesoğlu, s. 197.

¹⁰⁸ Râvendî, I/137; Kafesoğlu, 201.

Sultan'ın eşinin iktidar hırsı ve Nizâmü'l-Mülk'ün adamlarının taşkınlıkları, sultan ile vezirinin arasını açmasına rağmen, Melikşah, vezirini azletmedi ve onunla birlikte Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı.¹⁰⁹ Bu yolculuk sırasında Nihâvend yakınlarında Nizâmü'l-Mülk, Ebû Tahiri Arrânî adlı bir Bâtinî fedaîsi tarafından 10 Ramazan 485/14 Ekim 1092 tarihinde şehit edildi.¹¹⁰ Bu cinayet halk ve halife üzerinde büyük bir şok etkisi meydana getirdi.¹¹¹ Çünkü Abbâsî halifesi Muktedî Biemrillah ile Selçuklu sultanı Melikşah arasındaki ihtilaflar, Nizâmü'l-Mülk'ün devlet adamlığı sayesinde daima giderilmişti. Onun öldürülmesi saltanat-hilafet ilişkilerinin halifelik aleyhine bozulması sonucunu doğurdu.¹¹²

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden sonra Cafer'in veliahtlığı meselesi tekrar gündeme geldi. Melikşah, Cafer'i veliaht tayin ettirerek halife yapmayı düşünüyor,¹¹³ halife ise Cafer'in veliaht olmasını istemiyordu.¹¹⁴ Düşüncesini gerçekleştirmek isteyen Melikşah, 1092 yılında Bağdat'a gelerek bir gün içinde halifenin şehri terk etmesini istedi. Bu istek karşısında itiraz edecek durumda olmayan halife, aracı koyduğu vezir Tâcü'l-Mülk'ün isticramları sayesinde on gün daha Bağdat'ta kalmak için Melikşah'tan izin alabildi.¹¹⁵ Fakat verilen sürenin dolmasına bir gün kala, sultan Melikşah çıktığı bir av partisinde zehirlenerek öldü (16 Şevval 485/19 Kasım 1092).¹¹⁶

Terken Hatun, Melikşah'ın vefatından sonra, Cafer'i babası Muktedî'ye teslim etmiş ve oğlu Mahmud'un tahta çıkarılması hususunda halife ile anlaşmıştır. Halife Muktedî, Mahmud'un sultan olmasına karşı çıkmış, "Oğlun henüz küçüktür, şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez" denilmiştir.¹¹⁷ Halife Muktedî başlangıçta Mahmud'un yaşının küçük olduğunu ileri sürerek onun sultan olmasına karşı çıkmışsa da daha sonra, Mahmud'un sultanlığını kabul etti. 22 Şevval 485 (25 Kasım 1092) tarihinde Bağdat'ta hutbe Mahmud adına okutuldu ve "Nâsîru'd-Dünya ve'd-Din" lakabı verildi.¹¹⁸

IV. Sultan Berkyaruk (1092-1104) Dönemi İlişkiler

Terken Hatun, oğlu Mahmud'un saltanatı için en büyük tehlike olarak Melikşah'ın en büyük oğlu Berkyaruk'u görüyordu ve bundan dolayı onu tutuklattı. Fakat Nizâmü'l-Mülk taraftarları Berkyaruk'u hapisten çıkarıp İsfahan'da onun adına hutbe okutarak hükümdar ilan

¹⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s.121; İbnü'l-Esîr, X/176.

¹¹⁰ Hüseyinî, s. 45; İbnü'l-Esîr, X/177; İbn Haldun, V/23; İbrahim Kafesoğlu, "*Nizâmü'l-Mülk*" MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1964, IX/333.

¹¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 121; Kafesoğlu, *Melikşah Devri*, 207; Müneccimbaşı, II/541.

¹¹² Kafesoğlu, "Melikşah" mad., VII/s. 672.

¹¹³ Ebu'l-Ferec, I/334; P. K. Hitti, III/749; Hüseyin Emin, I/84.

¹¹⁴ Ebu'l-Ferec, I/334.

¹¹⁵ İbn Kesîr, XII/277; Ebu'l-Ferec, I/334; İbn Tağrıberdî, V/132; Hüseyin Emin, I/149.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, X/181; İbnü'l-Cevzî, XVI/299; Ebu'l-Ferec, I/334; İbn Haldun, V/26-27; Ebü'l-Fidâ, II/213; Urfalı Mateos,, s. 178.

¹¹⁷ Râvendî, I/136; İbnü'l-Cevzî, XVI/300; İbnü'l-Esîr, X/184 (Terken Hatun'un bu husustaki muhatabı meşhur âlim îmâm Gazzâlî idi.), İbn Haldun, V/27, Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 73; Hüseyinî, s.52.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, X/184; Suyûtî, s. 483; Reşüdüddîn, nşr. Ateş 56, Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 73.

ettiler.¹¹⁹ Bunun üzerine Terken Hatun ve oğlu Mahmud, İsfahan'da bulunan Berkyaruk'a karşı harekete geçtiler. İki taraf arasında Burucird'de yapılan savaşı, Berkyaruk kazandı.¹²⁰

Berkyaruk, zafer sonrası veziri İzzü'l-Mülk'le birlikte Zilkade 486 (Kâsım-Aralık 1093)'da Bağdat'a vardı ve halife Muktedî Biemrillah'a haber göndererek hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Halife, Berkyaruk adına hutbe okutarak ona "Rüknü'd-din" lakabını verdi (10 Muharrem 487/30 Ocak 1094).¹²¹ Berkyaruk'un saltanatını onaylayan halife, çok kısa bir süre sonra vefat etti.¹²² Halife'nin ani ölümü bazı şüpheleri uyandırmış ve Mahmud'un sultanlığını kabul etmiş olmasının öcünü almak isteyen Berkyaruk'a yüklenmek istenmiştir.¹²³

Halife Muktedî Biemrillah vefat edince, oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Mustazhir Billah hilafet tahtına geçti. Sultan Berkyaruk ve devlet erkânı ile ileri gelenler yeni halifeye biat ettiler.¹²⁴

Bu dönemde Berkyaruk adına okunan hutbe kısa bir süre kesintiye uğradı. Çünkü kendisiyle taht mücadelesine girişen Tutuş'un askerlerine karşı yaptığı bir savaşta Berkyaruk mağlup oldu. Halife hutbeyi Tutuş b. Alp Arslan adına okutmak zorunda kaldı.¹²⁵ Fakat bir kaç ay sonra 17 Safer 488 (26 Şubat 1095) tarihinde Rey yakınlarında yapılan savaşı Berkyaruk kazanarak amcası Tutuş'u ortadan kaldırdı¹²⁶ ve hutbe tekrar Berkyaruk adına çevrilmiş oldu.

Sultan Berkyaruk döneminde halifelik, Tuğrul Bey zamanında belirlenen statüye uygun idare ediliyordu. Halifelik makamına gösterilen saygı aynı şekilde devam etti. Sultan Berkyaruk, Abbasî halifesinin ismini hutbelerde kendi isminden önce zikrettirdi. Bu konuda tek istisna Berkyaruk'un saltanatı döneminde Halep Selçuklu meliki Rıdvan'ın hutbeyi bir müddet Abbasî halifesi Mustazhir yerine, Fâtimî halifesi Musta'li adına okutmasıdır.¹²⁷

Halifeler, konumları itibariyle Müslümanları ilgilendiren konularda kendi görüşlerini beyan ediyorlar ve gerek gördüklerinde sultanlarla düşüncelerini paylaşıyorlardı. Bu bağlamda halife Mustazhir 491 (1097-1098) senesinde sultan Berkyaruk'u Haçlı tehlikesine karşı uyarılmış ve zamanında bu hususta gerekli hassasiyeti göstermesini, hazırlıkları tamamlamasını istemiştir.¹²⁸

Sultan Berkyaruk, Selçuklu tahtında hak iddia edenlerle uzun soluklu bir mücadeleye girerek hepsini bertaraf edip, saltanatını kuvvetlendirdiği bir sırada kardeşi Muhammed Tapar'ın isyanıyla karşılaştı ve ölümüne kadar onunla mücadele etti.¹²⁹

¹¹⁹ İbnü'l-Cevzî, XVI/301; İbn Haldun, V/28; Ahmed Cevdet, V/160-161; C. Brockelman, s. 167.

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, XVI/301; İbnü'l-Esîr, X/185; Ebü'l-Fidâ, II/213; Hüseyinî, s. 52; H. Algül, IV/162.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, X/195; İbn Haldun, V/31; Suyûtî, s. 483; Hüseyin Emin, I/86-87; Zehebî, s. 249.

¹²² Azimî, s. 28; İbnü'l-Esîr, X/195-196; İbn Kesîr, XII/288; Ersan, Alican, Selçukluları Yeniden Keşfetmek, 119.

¹²³ C. Brockelman, s. 148.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, X/197; İbn Kesîr, XII/289; İbn Haldun, V/32.

¹²⁵ İbnü'l-Cevzî, XVII/5; İbnü'l-Esîr, X/197-198; Ebü'l-Fidâ, II/214; Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, s. 61.

¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII/15; İbnü'l-Kalânîsî, s. 129; Bundârî, s. 86.

¹²⁷ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 2000, s. 175.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, X/233.

¹²⁹ Abdülkerim Özeydin, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK., Ankara 1990, s. 9.

V. Fetret Dönemi İlişkiler

Yaklaşık otuz sene Selçuklu devletine vezirlik yapan büyük devlet adamı Nizâmü'l-Mülk'ün bir suikasta kurban gitmesi, arkasından da sultan Melikşah'ın ölümü, devleti taht mücadeleleri ve kargaşanın içine attı. Sultan Melikşah'ın vefatından sonra iki oğlu Berkyaruk ve Muhammed Tapar geride kalmıştı. Sultan Berkyaruk 486/1093 yılında Bağdat'a giderken kardeşi Muhammed Tapar'ı da yanında götürmüş ve Gence ile çevresini ona iktâ etmişti.¹³⁰ Muhammed Tapar bir müddet sonra, Berkyaruk tarafından azledilmiş olan vezir Müeyyidü'l-mülk'ün tesiri ile saltanat davasına kalkıştı.¹³¹ Kendi bölgesinde Berkyaruk adına okunmakta olan hutbeyi kesen Muhammed Tapar, sultanlığını ilan etti.¹³²

Sultan Berkyaruk'a muhalif bazı devlet adamlarının katılımıyla her geçen gün daha da kuvvetlenen Muhammed Tapar, halifeden hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Bu isteğe uyan halife Mustazhir Billah 17 Zilhicce 492 (4 Kasım 1099) tarihinde onun adına hutbe okuttu¹³³ ve "Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Din" unvanını verdi.¹³⁴ Böylece Muhammed Tapar ilk defa halife tarafından meşru Büyük Selçuklu sultanı ilan edildi.¹³⁵

Büyük Selçuklu Devletinde "Fetret Devri", sultan Berkyaruk'a rağmen Muhammed Tapar'ın sultanlığını ilan etmesi ile başladı. Bu devir iki kardeş arasındaki taht mücadelesi ve onu elde etmek için savaşlarla geçti. Bu dönemde Abbâsî halifesi Mustazhir, muzaffer veya Bağdat'a hakim olan taraf adına hutbe okutma yönünde bir siyaset takip etti. 17 Safer 493 (2 Ocak 1100) günü Bağdat'a gelen sultan Berkyaruk, halkın sevgi gösterileri arasında şehre girdi ve tekrar adına hutbe okutmayı başardı.¹³⁶ Daha sonra 4 Recep 493 (15 Mayıs 1100) tarihinde Sefidrud'da yapılan savaşta Berkyaruk'un ordusu yenildi ve Muhammed Tapar halifeden hutbenin adına okutulmasını istedi. Halife, Muhammed Tapar adına hutbe okutulması isteğini kabul ederek 14 Recep 493 (25 Mayıs 1100) cuma günü onun adına hutbe okuttu.¹³⁷ Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasında 3 Cemaziyülahır 494 (5 Nisan 1101) tarihinde meydana gelen ikinci savaşı Berkyaruk kazandı ve 17 Zilkade 494 (13 Eylül 1101) tarihinde Bağdat'a girdi.¹³⁸ Halife, Berkyaruk'a hediyeler göndererek, kurban bayramı sırasında adına hutbe okuttu.¹³⁹

Berkyaruk'a yenilen Muhammed Tapar, Horasan'da bulunan Melik Sencer'e başvurdu ve onunla ittifak kurdu.¹⁴⁰ 27 Zilhicce 494 (23 Ekim 1101) tarihinde Bağdat'a gelen Muhammed Tapar ve Sencer'e halife, gereken ilgiyi göstererek Muhammed Tapar adına hutbe okuttu.¹⁴¹ Ayrıca halife, özel bir gemi ile Muhammed Tapar ve Sencer'i halifelik sarayına

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, X/237; A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri, s. 12.

¹³¹ Bundârî, s. 88; İbnü'l-Esîr, X/238; Hüseyinî, s. 61; Râvendî, I/142; Müneccimbaşı, II/545.

¹³² İbnü'l-Esîr, X/239; A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri., 13.

¹³³ İbnü'l-Cevzî, XVII/47; İbnü'l-Esîr, X/239; Müneccimbaşı, II/545.

¹³⁴ Suyûtî, s. 487; Ebu'l-Ferec, II/341; Hüseyin Emin, I/89.

¹³⁵ A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri...,s. 16.

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII/52; İbnü'l-Esîr, X/242; İbn Haldun, V/47.

¹³⁷ İbnü'l-Cevzî, XVII/53; İbnü'l-Esîr, X/244; İbn Haldun, V/48-49; Zehebî, s. 254.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, X/251-252.

¹³⁹ İbnü'l-Cevzî, XVII/67; İbn Haldun, V/52.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, X/252; Ebü'l-Fidâ, II/224; A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 23.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, X/254-5; Ebü'l-Fidâ, II/224; İbn Tağrıberdî, V/166-167; Hüseyinî, s. 53-54.

davet etti. Bu görüşmede her iki Selçuklu prensi halifenin önünde yer öpüp hürmet etti. Halife de onlara çok kıymetli hediyeler verdi.¹⁴²

Berkyaruk, Vâsıt'ta halifenin şahsına ait bir araziye işgal edince, halife Mustazhir, Hamedan'a giden Muhammed Tapar'a haber gönderip onu geri Bağdat'a çağırdı. Berkyaruk'a karşı birlikte savaşmayı teklif ederek onu bu konuda tahrik etti.¹⁴³ Halifenin davetiyle Bağdat'a gelen Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasında barış anlaşması yapıldı. Berkyaruk "Sultan", Muhammed Tapar ise "Melik" unvanını aldılar.¹⁴⁴

Yapılan bu anlaşma Muhammed Tapar tarafından bozuldu¹⁴⁵ ve iki kardeş arasında dördüncü defa meydana gelen savaşı (Cemaziyülevvel 495/Şubat-Mart 1102) Berkyaruk kazandı, Muhammed Tapar İsfahan'a kaçtı.¹⁴⁶

İki kardeş arasında yapılan anlaşmanın bozulması, Bağdat'ta büyük bir kargaşanın ortaya çıkmasına sebep oldu. İşte bu karışık dönemde Bağdat'ta okunan hutbelerde yalnızca halife Mustazhir'in adı zikrediliyor, hiç bir sultanın adına yer verilmiyordu.¹⁴⁷

Son olarak iki kardeş sultan, 8 Cemaziyülevvel 496 (19 Şubat 1103) tarihinde karşı karşıya geldiler. Bu savaşta da Muhammed Tapar mağlup olarak savaş yerinden kaçtı.¹⁴⁸

Sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar uzun süre devam eden ve ülkeyi savaş alanına çeviren bu mücadelelerden sonra hem kendileri hem de devletin geleceği için barış yapmak zorunda kaldılar.¹⁴⁹ Yapılan bu anlaşmayla ülkenin bir kısmının yönetimi Muhammed Tapar'a veriliyor, ayrıca Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar'ın sultan olması da kararlaştırılıyordu. Bu barış anlaşması sonrasında tekrar hutbe Berkyaruk adına okundu.¹⁵⁰

Abbasî halifeleri, taht kavgaları sırasında zaman zaman taraf olmuş ve rakipleri birbirleri aleyhine kışkırtmışlardır. Böylece meydana gelen kargaşa ortamından yararlanarak sultanların ellerindeki yetkileri, kendi uhdelerine geçirme düşüncesine kapılmışlardır.¹⁵¹

VI. Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) Dönemi İlişkiler

Sultan Berkyaruk, barış anlaşmasından sonra Bağdat'a giderken yolda hastalandı ve henüz beş yaşında olan oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etti.¹⁵² Sultan Berkyaruk 2 Rebiyülahir

¹⁴² İbnü'l-Cevzî, XVII/67-68.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, X/270; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 89; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 27.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, X/270-271; Ebü'l-Fidâ, II/225; Suyûtî, s. 487; İbn Haldun, V/57.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, X/272.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, X/273; Müneccimbaşı, II/546.

¹⁴⁷ A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri...,s. 32.

¹⁴⁸ İbn Haldun, V/66-67. (İki kardeş beş defa karşı karşıya geldiler. Dördünde Sultan Berkyaruk galip geldi. Râvendî, I/145)

¹⁴⁹ Suyûtî, 428; Zehebî, s. 256; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 92-93; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 34.

¹⁵⁰ Ebü'l-Fidâ, II/228; Hüseyinî, s. 54; İbnü'l-Esîr, X/300-301; İbn Haldun, V/68; İbn Tağriberdî, V/185; Suyûtî, s. 487-488; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 93; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 36.

¹⁵¹ Hüseyin Emin, I/151.

498/22 Aralık 1104 tarihinde yirmi beş yaşında vefat edince¹⁵³ Melikşah adına hutbe okundu ve dedesi Melikşah'ın lakabı "Celâlû'd-devle" verildi.¹⁵⁴ Fakat bunu kabul etmeyen Muhammed Tapar, 23 Cemaziyülevvel 498 (10 Şubat 1105) tarihinde Bağdat'a geldi ve anlaşma isteyen Melikşah'ı ve adamlarını affederek Büyük Selçuklu Devletinin tek sultanı oldu.¹⁵⁵

Muhammed Tapar, Selçuklu devletinin yeniden güçlü ve hâkim bir duruma gelmesi için çaba göstermiş, nitekim bunda da başarılı olmuştur.¹⁵⁶ Ayrıca otoritesini sağlamlaştıran sultan, halifelik üzerinde de bir takım tasarruflarda bulunmuştur. Sultanın isteği ile Abbâsî halifesi Mustazhir, veziri Mecdü'd-din b. Muttalib'i görevinden azletmek zorunda kaldı.¹⁵⁷ Yine halife vezarete atamak istediği Ebû'l-Kâsım Ali Cehûr'i, sultandan izin alarak tayin etti.¹⁵⁸

Abbâsî halifesi Mustazhir, kendisinden önceki halifeler gibi sultanların kızları ile evlenme geleneğini devam ettirdi. Bu düşünceyle Melikşah'ın kızı Seyyide Hatun'u istemek üzere Ebû Sa'd el-Herevîyi İsfahan'a gönderdi (Şaban 502/Mart 1109). Teklifin kabulü üzerine Bağdat'a gelen Seyyide Hatun ile izdivaç, 10 Ramazan 504/23 Mart 1111 tarihinde gerçekleşti.¹⁵⁹

Sultan Muhammed Tapar ömrünün son günlerinde ağır bir hastalığa yakalandı ve bunun üzerine oğullarının en büyüğü olan 14 yaşındaki Mahmud adına biat aldı.¹⁶⁰ Sultan Muhammed Tapar biatten birkaç gün sonra 24 Zilhicce 511 (18 Nisan 1118) perşembe günü vefat etti. Cuma günü hutbeler oğlu sultan Mahmud adına okutuldu.¹⁶¹

VII. Sultan Sencer (1118-1157) Dönemi İlişkiler

Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu Devleti tahtına en büyük oğlu Mahmud çıktı ve hutbe adına okunarak meşru hükümdar ilan edildi.¹⁶² Bu olaydan kısa bir süre sonra Abbâsî halifesi Mustazhir Billah 16 Rebiyülahir 512 (6 Ağustos 1118) tarihinde öldü.¹⁶³ Halife Mustazhir'in vefatından sonra oğlu Müsterşid Billah Ebû Mansur el-Fazl'a biat

¹⁵² İbnü'l-Cevzî, XVII/90; İbnü'l-Esîr, X/308; Ebu'l-Ferec, II/343; Ebû'l-Fidâ, II/228-229; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 39. (Reşidü'd-dîn, Melikşah'ın yaşının on dört olduğunu belirtiyor. s.108.)

¹⁵³ Reşidü'd-dîn, s. 108; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 39.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, XVII/90; İbn Kesîr, XII/318; Suyûtî, s. 488.

¹⁵⁵ Ebu'l-Ferec, II/344; İbnü'l-Esîr, X/312-313; İbn Haldun, V/73-74; Ebû'l-Fidâ, II/229; Hüseyin Emin, I/91.

¹⁵⁶ Bundârî, 115-116; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 43.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, X/364.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, XVII/112.

¹⁵⁹ Hüseyinî, s. 57; İbnü'l-Cevzî, XVII/112; İbnü'l-Kalânîsî, s. 173; İbnü'l-Esîr, X/376-377; İbn Kesîr, XII/327; Zehebî, s. 260, Kitapçı, 200-203; Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 51.

¹⁶⁰ Reşidü'd-dîn, s.124; İbn Kesîr, XII/344; Suyûtî, s. 489; A. Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri..., s. 149.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, X/417.

¹⁶² Bundârî, 116-117; İbnü'l-Cevzî, XVII/161; İbnü'l-Esîr, X/424; İbn Haldun, V/95; Ebû'l-Fidâ, II/240; İbn Tağriberdî, V/214; Hüseyin Emin, I/93.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, X/425; İbn Haldun, V/96; K V. Zettersten, "*Mustazhir*", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979, VIII/832.

edildi.¹⁶⁴ Yeni halife, Bağdat'ta cereyan eden olaylar karşısında Selçuklu devletini meşru otorite sayarak onun tarafında yer aldı.

Sultan Sencer, kardeşi Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra bir elçiyi halifeye gönderdi.¹⁶⁵ Büyük Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı olmak isteyen Sencer'e halife, saltanat hil'ati ile birlikte Âne, Semerkant ve Mâverâünnehir'in yönetim menşurlarını gönderdi. Bunun üzerine sultan Sencer, sultan Mahmud'u saf dışı bırakmak için harekete geçti¹⁶⁶ ve onunla yaptığı savaşı kazandı.¹⁶⁷ Bu zafer sonrası 26 Cemaziyülevvel 513 (4 Eylül 1119) tarihinde Bağdat'ta hutbe Sencer adına okunmaya başlandı.¹⁶⁸

Sultan Sencer, askerlerinin az olduğunu ve Mahmud'un yeniden toparlandığını görünce ona barış teklifinde bulundu. Tarihe "Rey Mülakatı" diye geçen bu sulh sonucunda, Sencer imparatorluğun hakiki sahibi Mahmud ise, tâbi hükümdar oluyordu.¹⁶⁹ Sultan Sencer, Halife Müsterşid'e haber yollayarak kendisi ile yeğeni adına hutbe okutmasını istedi ve böylece sultan Sencer ve Mahmud adına hutbe okundu.¹⁷⁰ Halifelik ise, Irak ve Anadolu bölgesi kendisine verilen sultan Mahmud'a tâbi kalıyordu.¹⁷¹

Irak Selçukluları sultanı Mahmud ile ona tâbi olan Abbasî halifesi arasında inişli çıkışlı bir ilişki söz konusu olmuştur. Biz bu çalışmamızda Büyük Selçuklu sultanları ile Abbasî halifelerinin ilişkisini ele aldığımızdan dolayı Irak Selçukluları ile ilgili konulara ancak sultan Sencer'i ilgilendirdiği kadarıyla değindik.

Yine bu dönem, Abbasî halifesinin siyasi gücü ele geçirme çabalarının olduğu bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda halife Müsterşid Billah, sultan ve halife için ciddi bir tehdit olan Dübey's'e karşı halkı cihada çağırarak, bu savaşa mukaddes savaş mahiyeti vermek istemiştir.¹⁷² Halife, 14 Zilhicce 516 (13 Şubat 1123) Cuma günü, sırtında siyah elbise, başında sarık, omuzlarında Peygamberin hırkası, elinde asa, belinde kuşakla hem dinî reis, hem de bir hükümdar gibi sefere hazırlandı.¹⁷³

Halifenin bu hareketi, Tuğrul Bey zamanında belirlenen statünün dışına çıkıldığının ve bir hükümdar gibi siyasi hâkimiyetini tekrar ele geçirme isteğinin tezahürüdür. Sultan Sencer, Bağdat ve civarında vuku bulan olaylara bigâne kalmıyor, gerektiğinde müdahalede bulunuyordu. Çünkü bu dönemde halife, önce sultan Sencer'e, sonra Irak Selçuklu sultanı Mahmud'a tâbi idi.

Şimdiye kadar gördüğümüz Büyük Selçuklu sultanları dönemlerinde olduğu gibi sultan Sencer döneminde de Abbasî halifeleri ile evlilik yoluyla akrabalık kurma politikası, karşılıklı olarak devam etmiştir. Halife Müsterşid Billah 518 yılı Recep (Ağustos-Eylül 1124)

¹⁶⁴ Azimî, s. 41; İbnü'l-Cevzî, XVII/161-162; İbnü'l-Esîr, X/426; Suyûtî, s. 491; Ebü'l-Fidâ, II/242.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, XVII/172.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, X/435-438; H. Algül, IV/171.

¹⁶⁷ Azimî, s. 43; İbnü'l-Cevzî, XVII/172.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, X/438.

¹⁶⁹ Ahmed Cevdet, V/209; Müneccimbaşı, II/549, Köymen, "**Sencer**", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1967, X/488; Hüseyin Emin, I/94.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, XVII/185; İbnü'l-Esîr, X/439; Ebü'l-Fidâ, II/242.

¹⁷¹ Köymen, "**Sencer**", s. 488; Hüseyin Emin, I/98.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, X/480; Hüseyin Emin, I/105.

¹⁷³ İbnü'l-Cevzî, XVII/210.

ayında, sultan Sencer'in kızına talip oldu. Dünürlük yapması ve nikâh için de meşhur âlim Kadı Ebû Saîd el-Herevî'yi görevlendirdi. Halifenin bu isteğine olumlu cevap verilmesi üzerine sultan Sencer'in kızı ile halifenin evliliği gerçekleşmiştir.¹⁷⁴ Halife Müsterşid'in bu evlilik dolayısıyla siyasi saygınlığı daha da artmıştır. Bununla birlikte iki hanedan arasındaki münasebetlerin düzeltilmesi ve geliştirilmesinde hiçbir zaman yeteri kadar tesirli olmamış ve beklenen faydaları sağlamamıştır.¹⁷⁵

Halife Müsterşid ile sultan Mahmud, Irak bölgesinde meydana gelen olaylar sonrasında kendi istikballerinin derdine düşüp Sencer'e karşı birlikte savaşmaya karar verdiler. Bu ittifakı sultan Sencer, yeğeni Mahmud'a gönderdiği bir mektupla bozdu.¹⁷⁶ Sultan Mahmud, Büyük sultan Sencer'in mektubunun akabinde Bağdat üzerine harekete geçti. Halife, sultan Mahmud'un Bağdat'a girişini önlemek için yaptığı girişimlerden¹⁷⁷ sonuç alamayınca, silahlı mukabele için hazırlıklara başladı. (10 Zilkade 520/26 Kasım 1126)¹⁷⁸ Sultan Mahmud 18 Zilhicce 520 (4 Ocak 1127)'de Bağdat'a geldi ve şehri dışarıdan muhasara etti. Bu arada halifelik ordusundan sultanın ordusuna katılımlar oldu.¹⁷⁹ Güçlenen sultan ordusu karşısında aciz kalan halife, sultanla anlaşmak zorunda kaldı.¹⁸⁰

Büyük Selçuklu sultanı Sencer 522/1128 yılında batıdaki işleri düzene koymak amacıyla Horasan'dan Rey'e geldi.¹⁸¹ Sultan Mahmud'la ve halifenin elçileri ile görüştü¹⁸² ve elçilere büyük ikramlarda bulundu. Bunun yanı sıra halifenin düşmanı Dübeys'in Bağdat şahneliğine tayin edilmesini istedi.¹⁸³ Böylece bir denge politikası takip etti.

Irak Selçuklu sultanı Mahmud, Şevval 525 (Eylül 1131)'de ölünce¹⁸⁴ oğlu Davud, tahta geçti. Bağdat'ta kendi adına hutbe okutulması için halifeye müracaat ettiğinde, halife onun bu isteğini reddetti.¹⁸⁵ Halife Müsterşid Billah, "Hutbe konusunda kararın sultan Sencer'e ait olduğunu, o kimi isterse onun adına hutbe okutabileceğini" bildirdi.¹⁸⁶

Sultan Sencer, sultan Mahmud'un ölümünden sonra meydana gelen otorite boşluğunu ortadan kaldırmak için ordusu ile birlikte önce Rey'e daha sonra Hamedan'a girdi.

Daha önce Melik Mesud, sultan Sencer'in emriyle, ağabeyi Mahmud'a muhalefet etmesi için Horasan'dan gönderilmiş idi. Sencer'in Hamedan'a geldiğini haber alınca halife

¹⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, XVII/224-225; İbn Kesîr, XII/364; Kitapçı, 261-262.

¹⁷⁵ Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 196; Kitapçı, Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları, 263.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII/231; Hüseyin Emin, I/156.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, X/502.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, XVII/232; İbnü'l-Esîr, X/503.

¹⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, XVII/236; İbnü'l-Esîr, X/504; Hüseyin Emin, I/107.

¹⁸⁰ Azimî, s. 51; İbnü'l-Kalânîsî, s. 216.

¹⁸¹ Hüseyinî, s. 62; Bundârî, 146; İbnü'l-Esîr, X/515.

¹⁸² İbn Haldun, V/120-121.

¹⁸³ İbnü'l-Cevzî, XVII/249; Ebü'l-Fidâ, II/251.

¹⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 230; İbnü'l-Cevzî, XVII/264; İbnü'l-Esîr, X/528; Reşidü'd-dîm, s. 159; Râvendî, I/196.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, X/532; İbn Haldun, V/122; Hüseyin Emin, I/109.

¹⁸⁶ Ebu'l-Ferec, II/364; Faruk Sümer, "*Mesud*", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII/136.

Müsterşid ile sultan Mesud, bir ittifak oluşturdular.¹⁸⁷ Sultan Sencer kurulan ittifakı dağıtmaya ve halifeyi savaştan vazgeçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Halife savaşmak için yola çıktığı 3 Recep 526 (21 Mayıs 1132) tarihinde bütün Irak camilerinde Sencer adının hutbelerden çıkarılmasını emretti.¹⁸⁸ Bunlara karşı sultan Sencer de, ittifak güçlerini zaafa uğratabilecek siyasi girişimlerde bulundu. Bu sırada Zengi ve Dübeyş, şehri ele geçirmek için Bağdat'a yürüdüler. Kalabalık taarruz güçlerine rağmen yapılan mücadeleden halife galip ayrıldı.¹⁸⁹ Müttefik kuvvetlerle Sencer'in ordusu Dinever yakınlarında karşılaştı ve yapılan muharebede müttefikler yenildi.¹⁹⁰ Buna rağmen sultan Sencer, yeğeni Mesud'u affederek Gence'ye gönderdi. Yanında bulunan yeğeni Tuğrul b. Muhammed'i ise Irak Selçukluları tahtına resmen tayin etti (Cemaziyülahır 526/Mayıs 1132).¹⁹¹ Bundan sonraki süreçte halife, sultan Tuğrul'un karşısında bulunan, Irak Selçuklu tahtında hak iddia edenlerin safında yer aldı.¹⁹²

Sultan Sencer, Irak'ta meydana gelen karışıkları yakından takip etmekteydi. Bu karışıklıkların bir parçası durumuna gelen ve Selçuklu yöneticilerini birbirine düşürmeğe çalışan halifeye, ikaz etmek amacıyla mektup gönderdi.¹⁹³

Tuğrul'un ölümünden sonra Irak Selçukluları tahtına Mesud geçti.¹⁹⁴ Mesud, saltanatının daha ilk günlerinde halife Müsterşid ile ihtilafa düştü. Çünkü halife dünyevi hâkimiyet peşinde koşuyor ve bunu elde etmek için ordu topluyordu. Sonuçta bu durum sultan Mesud ile halife Müsterşid'in savaşmasına sebep oldu. (10 Ramazan 529 / 24 Haziran 1135).¹⁹⁵ Sultan Mesud'un zaferiyle biten savaş sonrasında halife esir alınarak, önce kendi çadırına, sonra da saltanat çadırına getirildi.¹⁹⁶ Bu sırada sultan Sencer tarafından gönderilen bir komutanın karşılanması sırasında fırsattan istifade eden Bâtınîler, halifeyi öldürdüler. (17 Zilkade 529/29 Ağustos 1135).¹⁹⁷

¹⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, XVII/270; İbnü'l-Esîr, X/533; Hüseyin Emin, I/111; Ahmed Cevdet, V/221; Coşkun Alptekin, *'Musul Atabegliği'*, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Heyet), Çağ Yayınları, İstanbul 1988, VII/s. 537.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, X/533; İbnü'l-Cevzî, XVII/270-271; İbn Haldun, V/123; Münecimbaşı, II/549-550.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, X/535; Ebu'l-Ferec, II/365.

¹⁹⁰ Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 199.

¹⁹¹ Ebü'l-Fidâ, XXI/6; Hüseyinî, s. 71; Ebû Şâme, I, 79; İbn Haldun, V/124; Hüseyin Emin, I/111-112.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, X/540; Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 52.

¹⁹³ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II. İmparatorluk Devri**, Ankara 1984, s. 218-237.

¹⁹⁴ Râvendî, I/217-218; Bundârî, 159-160; İbnü'l-Esîr, XI/32.

¹⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 250; Bundârî, 163; İbnü'l-Cevzî, XVII/294-295; İbnü'l-Esîr, XI/33; İbn Haldun, V/128-129; Hüseyin Emin, I/114.

¹⁹⁶ Hüseyin Emin, I/1158-1159.

¹⁹⁷ Azimî, s. 59; Bundârî, 164; İbnü'l-Cevzî, XVII/298-299; İbnü'l-Esîr, XI/35; Suyûtî, s. 492; İbn Kesîr, XII/386; İbn Haldun, V/129; Ebü'l-Fidâ, XXI/10; İbn Tağriberdî, V/250; Hüseyin Emin, I/115-116; K. V. Zettersteen, *"Müsterşid"*, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII/835.

Halife Müsterşid'in ölümü üzerine oğlu ve veliahtı Raşid, (501-532/1107-1138) babasının yerine halifelik tahtına çıkarıldı.¹⁹⁸ Yeni halife Raşid, babasının intikamını almak için ordu toplamaya başladı.¹⁹⁹ Gelişmeler üzerine sultan Mesud, halifeyi kadıların verdiği fetva ile azletti.²⁰⁰

Halife Raşid Billah'ın azledilmesinden sonra amcası Muktefi Liemrillah halifelik tahtına getirildi²⁰¹ ve adına Bağdat'ta hutbe okundu. Onun isminden sonra sultan Sencer ve Mesud'un isimi zikredildi.²⁰² Ayrıca yeni halifeye sultan Sencer de biat etti.²⁰³

Bundan sonra geçmişte olduğu gibi halife-sultan ilişkileri akrabalık bağları ile sağlamlaştırıldı. Halife Muktefi, Mesud'un kız kardeşi Fâtıma ile evlenirken sultan Mesud da halife Muktefi'nin kızı Seyyide ile nikâhlandı. Fakat bu evlilik sultanın vefatı dolayısı ile gerçekleşemedi.²⁰⁴

Sultan Mesud 1 Recep 547/2 Ekim 1157 tarihinde vefat edince²⁰⁵ oğlu Melikşah ile kardeşi Muhammed arasındaki saltanat mücadelesini, Muhammed kazandı. Fakat Muktefi onun sultanlığını tanımadığı gibi, Muhammed'le savaşarak galip geldi. Böylece Müsterşid'le başlayan, Raşid'le devam eden, Bağdat'taki Selçuklu hâkimiyetine son verme mücadelesi Muktefi'nin zaferi ile sonuçlanmış oldu.²⁰⁶ Sultan Sencer'in ölümüyle²⁰⁷ (14 Rebiyülevvel 552/27 Nisan 1157) birlikte, Selçuklular adına okunan hutbeler tamamen kaldırıldı ve egemenliğini kaybeden Büyük Selçuklu Devleti siyasi ömrünü tamamlamış oldu.²⁰⁸

Sonuç

Selçukluların tarih sahnesine çıktığı dönemde Abbasî halifesi, İslam dünyası üzerinde belli bir nüfuza sahip olmasına rağmen bu nüfuzu kullanacak etkin unsurlara sahip değildi. Diğer taraftan Selçuklular, dinamik bir güce sahip olmalarına rağmen bunun meşrulaşması için halifenin onayına muhtaçtılar. Sonuç olarak her biri diğerine muhtaç iki yapı söz konusu idi. Bu mevcut durumun bir tarafını teşkil eden Abbasî hilafeti her geçen gün kan kaybediyor, Şif Büveyhîlerin elinde adeta gözaltında tutuluyordu.

İçinde bulunduğu durumdan kurtulmaya fırsat gözleyen Abbasî halifesi için Selçukluların başarıları, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir mesele haline geldi.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, XI/36; İbn Kesîr, XII/386; İbn Haldun, V/130, ("Eğer seninle cenk edip üzerine kılıç çekersem hilafet mesnedinden mahlu' olayım" diye kendi eliyle yazıp vermişti. Münecimbaşı, II/554)

¹⁹⁹ Ebu'l-Ferec, II/371; İbnü'l-Esîr, XI/41-42.

²⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, XVII/312; Ebu'l-Ferec, II/372; İbn Haldun, V/132; Ebü'l-Fidâ, XXI/11; Hüseyin Emin, I/118; K. V. Zettersteen, "*Raşid*", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1964, IX/635.

²⁰¹ Azimî, s. 59; İbnü'l-Kalânîsî, s. 256; İbnü'l-Cevzî, XVII/313; İbnü'l-Esîr, XI/47; Suyûtî, s. 499; K. V. Zettersteen, "*Muktefi*" İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII/796.

²⁰² Râvendî, I/220.

²⁰³ İbnü'l-Cevzî, XVII/321.

²⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, XVIII/3-4; İbnü'l-Esîr, XI/76.

²⁰⁵ Bundârî, 206; İbnü'l-Esîr, XI/141; İbn Kesîr, XII/421; F. Sümer, "*Mesud*", s. 140.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, XI/142-143; Turan, s. 251-252.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, XI/187; İbn Kesîr, XII/432; Bundârî, 232.

²⁰⁸ İbn Haldun, V/157; Ebü'l-Fidâ, II/25.

Büveyhîlerin elinden kurtulabilmek amacıyla Selçukluları Bağdat'a davet etti. Bu davete zamanında ve olumlu cevap veren Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesiyle birlikte, Selçuklu sultanları ile Abbasî halifeleri arasındaki yakın ilişki başlamış oldu. Büveyhîler, tarih sahnesinden silinirken, Sünnî İslam dünyası ve halife, yeniden hak ettiği itibarı buldu. Selçukluların Bağdat'ta ortaya koyduğu faaliyetler, İslam dünyasının siyasi gücünü ve liderliğini ellerinde tutmalarına imkân verdi.

Halifenin uhdesinde bulunan devlet idaresi ile ilgili siyasi yetkileri Tuğrul Bey'e tevdi etmesi daha sonraki dönemlerde de halife-sultan ilişkilerinde varlığını büyük ölçüde devam ettirdi. Selçuklu sultanları büyük bir itina ile Abbasî halifelerine karşı daima saygılı olmaya özen gösterdiler. Taraflar arasındaki ilişkilerin pekişmesi için evlilikler gerçekleştirdiler. Selçuklu sultanlarının elde ettiği başarıları Abbasî halifesi taltif etmekten geri kalmadı. Selçuklu sultanları da halifelerin tahsisatlarını artırarak onların daha rahat bir hayat sürmeleri için gerekli gayreti, azami ölçüde gösterdiler. Fakat ilerleyen süreç içinde ilişkiler her zaman aynı düzeyde devam etmedi. Abbasî halifeleri, Selçuklu sultanlarının zayıf taraflarını kollamaya ve siyasi gücü ele geçirme imkânlarını aramaya başladılar. Bu amaçlara yönelik gerçekleştirdikleri her faaliyet, ilişkilerin gerilmesine ve hatta halifelerle sultanların savaşmasına sebep oldu.

Selçuklu devletinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte Abbasî halifelerinin siyasi iktidarı ele geçirme faaliyetleri daha da arttı. Sonuçta sultan Sencer'in ölümüyle birlikte İslam dünyasında Selçuklular adına okunan hutbeler de son buldu.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU, H. Hüseyin; **Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsi Halifeliği Münasebetleri**; Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Ahmed Cevdet; **Kıyas-ı Enbiya**, Haz. Mahir İz, Ankara 1985.
- ALGÜL, Hüseyin; **İslam Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1997.
- ALPTEKİN, Coşkun; **"Büyük Selçuklular"**, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Heyet), Çağ Yayınları, İstanbul 1988.
- ALPTEKİN, Coşkun; **"Musul Atabegliği"**, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Heyet), Çağ Yayınları, İstanbul 1988.
- AVCI, Casim; **"Hilafet"**, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, XVII, (539-546).
- AYCAN, İrfan; **Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan**, Fecr Yayınevi, 1. Basım, Ankara 1990.
- Azimî; **Azimî Tarihi** Selçuklularla İlgili Bölümler, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1988.
- Azimli, Mehmet; **"Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu"**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, (364-374).
- BARTHOLD, W.; **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. M. Fuad Köprülü, TTK, Ankara 1973.
- BOSWORTH, C. E.; **İslâm Devletleri Tarihi** (trc. E Merçil-M. İpşirli), İstanbul 1980.

- BROCKELMAN, C.; **İslâm Milletleri Tarihi**, çev. N. Çağatay, TTK, Ankara 1964.
- Bundârî; **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra**, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, trc. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Heyet), Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, Çev. A. Genceli, Ankara 1971.
- Ebû'l-Fidâ, El- Melikü'l- Müeyyed İsmail B. Ali El- Eyyubi; **el- Muhtasar Fi Ahbari'l - Beşer** (Tarihu Ebi'l - Fidâ), Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.
- ERSAN, Mehmet ve ALİCAN Mustafa; **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Gregory Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus); **Ebu'l-Ferec Târihi**, trc. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.
- Hüseyin Emin, **Tarihu'l-Irak fi'l-Asri's Selçukî**, Darü Şünunü's-Sekafiyye, Bağdat 1965.
- Hüseyinî, Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseyinî; **Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye** (nşr. M. İkbal), Trc. Necati Lügal, TTK., Ankara 1943.
- İbn Haldun, **Mukaddime** (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1988.
- İbn Haldun; **Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda' ve'l-Haber**, Darü'l-Kütüb, Beyrut 1967.
- İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İbn Tağrıberdî, Celale'd-Din Ebu'l-Mehasin; **en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, V, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esir; **El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbnü'l- Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Cafer el- Cevzi; **el- Muntazam fi Tarihi'l - Müluk ve'l-Ümem**, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut / Lübnan.
- İbnü'l-Adîm; **Buğyetü't-Taleb fi Târih-i Haleb**, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1976.
- İbnü'l-Kalânîsî (Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temimî), **Zeylü Târihi Dımaşk**, nşr. Amedroz, Mektebetü'l-Mütebennâ, Kahire.
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; "**Selçuklular**", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1967, X, (353-416).
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; "**Alparslan**", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II, (526-530).
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; "**Melikşah**", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1964, VII, (665-673).
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İSAR, İstanbul 1999.

- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; *Nizamü'l-Mülk*, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1964, IX, İstanbul, (329-333).
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; **Selçuklu Tarihi**, MEB, İstanbul 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1953.
- KAFESOĞLU, İbrahim – YILDIZ, H.D. - MERÇİL, E.; **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- KAPANŞAHİN, Muhittin; “*Mu'tasım Dönemi İsyanları*”, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 23, Yıl : 2007/2 (341-367).
- KİTAPÇI, Zekeriya; “*Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihi Gerçekler*”, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1. Sayı, Kasım 1994.
- KİTAPÇI, Zekeriya; **Abbâsî Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, II. Baskı, Damla Ofset, Konya 1995.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “*Sencer*”, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1967, X, s. 486-493
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı**, TTK., 1992 Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II. İmparatorluk Devri**, Ankara 1984.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, TTK., 3. Baskı, Ankara 2000.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara 1998.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- M.G.S. Hodgson; **İslam'ın Serüveni**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan; **Ahkamu's-Sultaniyye**, (trc. A. Şafak), Bedir Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- MERCİL, Erdoğan; “*Büveyhîler*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, (496-500).
- MERCİL, Erdoğan; **Gazneliler Devleti Târîhi**, TTK, Ankara 1989.
- MERCİL, Erdoğan; **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK, 2006.
- Mesûdî, Ebi'l-Hasan Ali b. El-Hüseyin b. Ali; **Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1965.
- Müncimbaşı Ahmed Efendi, **Sahâifu'l-Ahbâr fi Vakâyii'l-Âsar**, II, İstanbul 1285.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “*Nizamülmülk*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, XXXIII, (194, 195).

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK., Ankara 1990.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, **Melikşah**, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX, (54-57).
- P. K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi** (trc. S. Tuğ), İstanbul 1980.
- Râvendî; **Râhatü's-Südür ve Âyeti's-Sürûr**, nşr. M. İkbâl, London 1921, trc. A. Ateş, Ankara 1957.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah; **Câmiu't-Tevârîh (Zikr-i Tarih-i Âl-i Selçuk)**, Haz. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Divan Kitap, Ankara 2009.
- S.F. Mahmud; **İslam Tarihi**, Çev. A. Kevenoğlu-A. Sümer, Varlık Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1973.
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan; **“Malazgirt Muharebesi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, XXVII, (481-483).
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan; **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 1995.
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan; **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 2000.
- Sibt İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu; **Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan**, yay. Ali Sevim. -- Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968.
- Suyûtî, Celalüddin; **Târihu'l-Hulefâ**, Dâru'l-Kalem, I.Baskı, Beyrut 1986.
- SÜMER F. -A. SEVİM; **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, TTK, Ankara 1988.
- SÜMER, Faruk; **Oğuzlar**, İstanbul 1992.
- SÜMER, Faruk; **“Mesud”**, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII, (135-141).
- TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- Urfalı Mateos.; **Urfalı Mateos Vekayi - Namesi ve Papaz Grigor'un zeyli**, TTK, Ankara 1987.
- YAZICI, Nesimi; **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2005.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; **“Emîrû'l-Ümerâ”**, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI, (158-159).
- YILDIZ, Hakkı Dursun; **İslamiyet ve Türkler**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- ZEHEBÎ, Şemsüddin M. b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, Ebu Abdillah; **Düveli'l-İslâm**, Beyrut 1985.
- ZETTERSTEEN, K. V.; **“Büveyhiler”**, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, II, (843-845).
- ZETTERSTEEN, K. V.; **“Muktefi”** İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII, (796-797).
- ZETTERSTEEN, K. V.; **“Mustazhir”**, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII, (232).

ZETTERSTEEN, K. V.; "*Müsterşid*", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1979, VIII, (835).

ZETTERSTEEN, K. V.; "*Raşid*", İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1964, IX, (634-635).